

Pokropek, Marian

"Przemysł domowy, rzemiosło i chałupnictwo wsi Kurpiowskiej Puszczy Zielonej", Wanda Paprocka, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967 : [recenzja]

Rocznik Mazowiecki 2, 411-415

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

nograficznej jest jedną z najlepiej ujmujących to zagadnienie.

Podobnie jak w części pierwszej, tak i w części drugiej — choć w mniejszym zakresie — spotykamy się z różnymi interpretacjami genetyczno-funkcjonalnymi obrzędów. Pobieżna ich analiza nasuwa przypuszczenie, że, obok poprawnych twierdzeń, autor podaje interpretacje wątpliwe lub wybiera spośród różnych istniejących w literaturze, ale nie wymienianych przez autora, tylko jedną z nich. Nie wiadomo, czy autor koncepcji tych nie zna, czy też spośród nich wybiera tylko jedną. Pewne błędne określenia wynikają m. in. z faktu, że autor nie rozróżniał obrzędów i zwyczajów, które w różnych okresach czasu, w róż-

nych grupach narodowościowych i społecznych miały różne znaczenie i funkcje. Po drugie, te same elementy i wątki wierzeniowe występują w różnych zwyczajach i obrzędach zupełnie ze sobą nie powiązanych. Właściwie pojęte studia nad zwyczajami i obrzędami ludowymi nie mogą się zatem obejść bez uwzględnienia szerszego tła porównawczego, i to zarówno w przekrojach czasowych, jak i w zasięgach terytorialnych. Jak już podkreślano, zakres i cel pracy St. Dworakowskiego jest znacznie węższy i w tych kategoriach oceniając tę pracę, należy podkreślić jej dużą wartość poznawczą i dokumentacyjną.

M. Pokropek

Wanda Paprocka: *Przemysł domowy, rzemiosło i chałupnictwo wsi Kurpiowskiej Puszczy Zielonej*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, Wyd. PAN, „Biblioteka Etnografii Polskiej” nr 14, s. 149, ryc. 26, mapa 1, streszcz. w jęz. angielskim.

Praca W. Paprockiej jest kontynuacją wydawnictwa zbiorowego, opracowywanego w Zakładzie Etnografii IHKM PAN w Warszawie i wydawanego w latach 1962—1965 pod wspólnym tytułem „Kurpie. Puszcza Zielona”, t. I—III. We wstępie autorka pisze, że praca ta „...dotyczy przemian podstawowych form wytwórczości wiejskiej, a więc przemysłu domowego, rzemiosła i chałupnictwa na nadnarwiańskich terenach tzw. Kurpiowskiej Puszczy Zielonej i roli tej wytwórczości w gospodarce chłopskiej, rozpatrywanej w miarę możliwości na tle ogólnych przemian gospodarczych, społecznych i kulturalnych tego regionu”. Natomiast w pracy autorka nie zajmuje się przeglądem różnych rodzajów wytwórczości wiejskiej od strony jej produkcji, ze względu na wcześniej opublikowane szczegółowe opracowania, poświęcone poszczególnym zagadnieniom.

Wobec istnienia w literaturze naukowej różnych definicji dotyczących rzemiosła, przemysłu domowego i chałupnictwa należy na wstępie omówić te definicje, które w swej pracy przyjęła W. Paprocka. Nie są one sformułowane przez autorkę, ale przyjęte bądź z oficjalnego ustawodawstwa państwowego, bądź też z wcześniejszej literatury socjologicznej, historycznej i ekonomicznej. Definicja dotycząca przemysłu domowego brzmi: „Przemysł domowy jest ubocznym zatrudnieniem zarobkowym, polegającym na osobistym wykonywaniu we własnym mieszkaniu artykułów użytkowych z surowców lub materiałów własnych. Przemysł może być wykonywany przez ludność wiejską poza własnym mieszkaniem lub obejściem, a także przy pomocy członków rodziny, pozostających we wspólnym gospodarstwie domowym. Wykonywanie przemysłu domowego przez ludność wiejską może

obejmować również naprawianie przedmiotów gospodarstwa rolnego, domowego lub osobistego użytku". W kwestii rzemiosła autorka powołuje się na definicję zawodu J. Szczepańskiego, złożoną z 4 punktów: „1) system czynności wewnętrznie spójny, wymagający określonego zakresu wiedzy i umiejętności, 2) wykonywanie tych czynności trwałe i systematycznie, 3) czynności te są podstawą ekonomicznego bytu pracownika i 4) są podstawą do zajmowania określonego miejsca w strukturze społecznej różnych grup". Pod nazwą chałupnictwo autorka rozumie typ wytwórczości opartej na pracy nakładczej, organizowanej bądź przez właścicieli ziemskich lub kapitalistów, bądź też zorganizowanej w formie spółdzielni.

Na terenie Zielonej Puszczy Kurpiowskiej ściśle rozdzielenie rzemiosła, przemysłu domowego i chałupnictwa nie zawsze jest możliwe, szczególnie w odniesieniu do okresów wcześniejszych (XVII—XIX w.). Warunki geograficzne badanego terenu, odmienny proces osadniczy i wykształcenie się specyficznej struktury społeczno-ekonomicznej zadecydowały o innym rozwoju rzemiosła i przemysłu domowego w porównaniu z pozostałymi terenami Polski. Autorka, niejednokrotnie nie mogąc przeprowadzić ścisłego rozgraniczenia pomiędzy rzemiosłem a przemysłem domowym, pisze ogólnie o wytwórczości. Rodzaje tej wytwórczości, natężenie i rola w gospodarstwie chłopskim były różne w różnych okresach czasu. Autorka sięga aż do końca XVI w., czyli do okresu początków stałego osadnictwa i tworzenia się gospodarki kurpiowskiej i jej struktury zawodowej. Na podstawie skąpych przekazów, lustracji i inwentarzy, stara się przedstawić strukturę zawodową pierwszych osadników. Są to zawody związane głównie z lasem i eksploatacją puszczy, czyli bartnictwo, myślistwo, rudnictwo i smolarstwo. Od drugiej

połowy XVII stulecia datuje się wzmożone osadnictwo stałe o charakterze rolniczym, które w niedługim czasie doprowadziło do zmiany warunków naturalnych Puszczy Kurpiowskiej. Spośród różnych rodzajów rzemiosła największe znaczenie w tym okresie odgrywało kowalstwo i rzemiosła drzewne oraz w dalszym ciągu zajęcia związane z eksploatacją lasu, m. in. furmaństwo związane z wywózką drewna do spławu. W tym okresie i w okresach późniejszych na terenie Zielonej Puszczy Kurpiowskiej występowało powszechnie łączenie zajęć rzemieślniczych z pracą na roli. Należy podkreślić fakt, że zajęciem podstawowym, z którego składano czynsze, z reguły pozostawało rolnictwo. Jest to zatem, jak pisze autorka, pewna forma przemysłu domowego, zbliżająca gospodarkę chłopską tych terenów do gospodarki późnonaturalnej. Różni się ona jednak od rzemiosła organizowanego lub nadzorowanego przez sołtysów-zasadźców we wsiach czynszowych i od rzemiosła dworskiego. Mamy tu do czynienia z formą rzemiosła gromadzkiego. Fakt łączenia zajęć rzemieślniczych z rolnictwem utrudnia autorce dokładne obliczenie ilości rzemieślników na terenie Kurpiowszczyzny, i to nie tylko dla wcześniejszych okresów, ale także dla XIX i XX w. Utrudnione jest także dokładne określenie w gospodarce chłopskiej wielkości dochodu z poszczególnych gałęzi produkcji.

Największe zmiany w stosunkach polityczno-gospodarczych na Kurpiach przypadają na koniec XVIII i pierwszą połowę XIX w. Zmiany te związane były rozporządzeniami i działalnością gospodarczą państw zaborczych. Nastąpiła likwidacja bartnictwa, ograniczanie eksploatacji lasów i związane z tym ograniczanie przemysłów drzewnych. Z drugiej zaś strony nastąpiło uintensywnienie rolnictwa. Na tle tych ogólnych zmian autorka śledzi zmiany w

strukturze zawodowej. Obok zajęć omówionych w poprzednich rozdziałach wymienia rzemiosła nowe lub wówczas się rozwijające. Do takich zajęć należało przede wszystkim tkactwo, które w XIX w. stało się podstawową gałęzią przemysłu domowego o zasięgu lokalnym. Na terenie Zielonej Puszczy Kurpiowskiej tkactwo rozwinęło się bardzo znacznie, mimo że nie było oparte na systemie chałupniczym, rozwiniętym na innych terenach Polski dzięki ożywionej działalności Towarzystwa Popierania Przemysłu Ludowego lub prywatnych właścicieli fabryk. Wyrabiano m. in. płótna cienkie, pacheśne, zgrzebne i pakuły, z których dwa pierwsze przeznaczone były na sprzedaż poza obręb Kurpiowszczyzny. Obok tkactwa w dalszym ciągu dość znaczną rolę odgrywały przemysły drzewne. Autorka pisze, że miały one dwoisty charakter. Większość produkcji służyła zaspokajaniu zapotrzebowania rodziny i sąsiadów i była uprawiana na marginesie zajęcia głównego, tj. rolnictwa. Jeżeli nawet jakieś zajęcie dzięki chwilowej koniunkturze było traktowane jako zajęcie podstawowe, to tylko do chwili zgromadzenia pieniędzy na zakup ziemi lub ulepszenia gospodarstwa rolnego, a nie na rozbudowę warsztatu rzemieślniczego. Do produkcji przybliżonej do produkcji rzemieślniczej autorka zalicza dla tego okresu jedynie garncarstwo i kowalstwo, które w II poł. XIX w. i w pierwszych latach XX w. rozwijały się najbardziej dzięki zmianom zachodzącym w rolnictwie i zapotrzebowaniu na nowe typy narzędzi żelaznych.

W okresie międzywojennym najbardziej powszechnym działem przemysłu domowego pozostało tkactwo, zachowujące podobny system organizacji produkcji i zbytu do form wytworzonych w XIX w. Natomiast inne działy wytwórczości, szczególnie w zakresie przemysłu drzewnego i kowalstwa, stały się zajęciami raczej usługowymi.

W okresie po II wojnie światowej na terenie Kurpiowskiej Puszczy Zielonej rzemiosło wiejskie utrzymuje się w bardzo ograniczonych rozmiarach. Autorka pisze, że „...wiele czynności produkcyjnych i usługowych było i jest jeszcze wykonywanych w ramach własnego gospodarstwa. Ten słabo znaczący się społeczny podział pracy i brak specjalizacji zawodowej nie tylko w rzemiośle, ale i w rolnictwie świadczy o utrzymującym się nadal opóźnieniu gospodarki chłopskiej tego terenu w stosunku do innych regionów kraju”. Należy podkreślić, że jest to jedna z najbardziej charakterystycznych cech wytwórczości ludowej badanego terenu.

Autorka dużo miejsca poświęca omówieniu współcześnie działającej Spółdzielni CPLiA „Kurpianka” w Kadzidle, która początkowo zajmowała się skupem, a obecnie także produkcją i organizacją chałupnictwa, głównie w zakresie tkactwa. Inicjatywa organizowania spółdzielni była podejmowana na Kurpiach już w okresie międzywojennym, lecz bez większych rezultatów.

Równoległe z omówieniem różnych rodzajów wytwórczości, ilością wytworzonych produktów w poszczególnych okresach czasu i lokalizacją wytwórczości W. Paprocka w swojej pracy zajmuje się różnymi formami organizacji tej wytwórczości oraz formami zbytu. Między innymi omawia prawa bartne, organizacje przemysłów drzewnych, instytucje kowali wioskowych i małomiasteczkowych, organizacje tkactwa itp. Jeśli chodzi o formy zbytu, to autorka wymienia zbyt lokalny, ograniczony do członków rodziny, najbliższych sąsiadów lub do sąsiednich wiosek, niejednokrotnie oparty na wymianie naturalnej, zbyt na targach i jarmarkach, różne formy pośrednictwa w skupowaniu towarów i rozpowszechnione w niektórych okresach domokrąstwo poza obrębem puszczy. Autorka zwraca uwagę na późne po-

wstawanie rynków zbytu i na ich słabe oddziaływanie w kierunku zwiększania produkcji rzemieślniczej.

Wiele miejsca poświęca ona ustalaniu ilości osób zatrudnionych w rzemiośle i w przemyśle domowym oraz wielkości produkcji w poszczególnych okresach. Należy zaznaczyć, że w pracy autorka zastosowała następujący podział chronologiczny: 1) okres od XVI do XVIII w.; 2) od końca XVIII do uwłaszczenia; 3) od uwłaszczenia do I wojny światowej (1864—1918); 4) okres międzywojenny (1918—1939) oraz 5) okres współczesny (1945—1964). Dane o wielkości produkcji potrzebne są autorce do zilustrowania wielkości dochodu i sposobu zużytkowania. W tym zakresie dane źródłowe okazały się wyjątkowo skąpe, a niekiedy zupełnie fragmentaryczne. Wynikało to z faktu, o którym wspomniano, a mianowicie, wiele działów wytwórczości wykonywano jako zajęcie uboczne i służyły one tylko zaspokajaniu potrzeb własnych lub przeznaczano je na wąski rynek lokalny. Z tego względu wytwórczość ta nie była ujęta w administracyjno-państwową sprawozdawczość. Wyjątek stanowi tkactwo, do którego istnieją bogate materiały statystyczne, podające rodzaje i ilości wyprodukowanego płótna. Dokładna analiza danych statystycznych i porównanie ich z materiałami pochodzącymi z innych obszarów Polski upoważnia autorkę do twierdzenia, że produkcja tkactwa była na Kurpiach bardzo rozwinięta. „Równocześnie jednak dochód z tkactwa był niski, co wiązało się z małą wydajnością prymitywnych krosien. Niska wydajność warsztatów była przyczyną, że tkactwo kurpiowskie nie przeszło na system produkcji chałupniczej”. Autorka pisze dalej: „...słaby rozwój gospodarki towarowej na terenie Kurpiowskiej Puszczy Zielonej powodował, że nawet tak nieopłacalna wytwórczość miała szanse egzystencji.

Dostarczała ona bowiem niewielkiego, ale stałego dochodu pieniężnego, umożliwiając dokonywanie najniezbędniejszych inwestycji w gospodarstwie”.

Podstawę źródłową pracy W. Paprockiej stanowią przede wszystkim materiały etnograficzne, zebrane w czasie badań terenowych, przeprowadzonych przez autorkę i pracowników Zakładu Etnografii IHKM PAN w latach 1957—1964, oraz materiały zebrane w czasie Międzyuczelnianych Obozów Etnograficznych (1954—1956). Wiadomości te dotyczą głównie okresów międzywojennego i współczesnego. Dla okresów wcześniejszych autorka wykorzystuje dawniejszą literaturę i materiały archiwalne. Obok tych źródeł duże znaczenie w pracy W. Paprockiej mają materiały statystyczne, i to zarówno najnowsze, pochodzące ze spisów powszechnych z 1921 i 1960 Głównego Urzędu Statystycznego, jak i dawniejsze, publikowane w „Roczniku Statystycznym Królestwa Polskiego” i innych wydawnictwach z XIX i z pierwszych lat XX w. Źródła archiwalne pochodzą z Archiwum Akt Dawnych i Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz z działu rękopisów Biblioteki ks. Czartoryskich w Krakowie. Tak więc w stosunku do swoich poprzedników, którzy zajmowali się kulturą ludową Kurpiów, autorka znacznie rozszerza zakres wykorzystywanych źródeł. Obok danych źródłowych i literatury dotyczącej badanego terenu autorka omawia także literaturę polską i obcą, poświęconą zagadnieniom przemysłu domowego, rzemiosła i chałupnictwa.

W wykazie wykorzystanych źródeł dostrzega się brak materiałów kartograficznych. Szczególnie wartościowe wydają się mapy K. de Pertheesa i J. Colberga oraz mapa Królestwa Polskiego opracowana przez Kwatermistrzostwo Wojska Polskiego (1839), na której zaznaczone są ośrodki przemysłowe i ośrodki wytwórczości wiej-

skiej, jak np. młyny, tartaki, cegielnie itp. Pewnych materiałów do podjętej przez autorkę tematyki badawczej mogłyby dostarczyć dane zawarte w „Sło-

wniku geograficznym Królestwa Polskiego”.

Marian Pokropek

Grażyna Dąbrowska: *Tańce Kurpiów Puszczy Zielonej*. Warszawa 1967, CPARA, s. 197 (dodatek muzyczny kinetogramy).

Wydawnictwa Centralnej Poradni Amatorskiego Ruchu Artystycznego pełnią w naszym życiu kulturalnym niepoślednią rolę. Mają za zadanie regulowanie spraw artystycznego ruchu amatorskiego, nadawanie mu właściwych proporcji, dostarczanie odpowiedniego materiału do twórczości, a tym samym zapewnienie tej twórczości poprawnych artystycznie form i określonego poziomu. Jest to zadanie niebałne i trudne. Wymaga stałej kontroli osiągniętego już poziomu podopiecznych zespołów amatorskich i doboru do wydawnictw prac, które ten poziom będą podwyższały.

Dotychczas w wydawnictwach przeznaczonych dla amatorskich zespołów artystycznych, szczególnie zespołów tanecznych, główny nacisk kładziono na materiał faktograficzny. Odbiorca więc otrzymywał powierzchowny obraz tej dziedziny folkloru, bez tłumaczeń czy wskazówek dotyczących jego miejsca w całości dawnej i współczesnej polskiej kultury ludowej, zmian tej kultury, a wraz z nią zmian formalnych, treściowych i funkcjonalnych tańca. Stanowiło to dużą przeszkodę dla czytelnika we właściwym rozumieniu problemu. Stwarzało ponadto niepotrzebne wrażenie, jakoby autorzy tych publikacji uważali, że główny ich odbiorca — kierownik zespołu — nie potrzebuje pogłębienia tematu, że znajomość pewnych form kultury ludowej, przekazana często w sposób przypadkowy, bez usystematyzowania czy wyjaśnienia kryteriów tej systematyki, jest dla niego wystarczająca. Być może tego typu prace wystarczały od-

biorcom w początkowym etapie rozwoju ruchu amatorskiego. Dziś stawiamy coraz większe wymagania. Przede wszystkim publikacja, jeśli ma być w pełni wykorzystana, musi zawierać podstawowe elementy (lub powoływać się na prace je zawierające), potrzebne do zrozumienia istoty omawianego zagadnienia. Powinna więc: 1) zawierać wprowadzenie w problem, którego ilustracją będzie podany dalej materiał. Wprowadzenie to musi zawierać wyjaśnienie podstawowej terminologii dotyczącej danej dziedziny, w miarę możliwości historię danego zagadnienia, dalej tło geograficzne i czasowe omawianych elementów; 2) — podawać materiał faktograficzny systematycznie i dokładnie. A więc przede wszystkim omówić kryteria podziału i podział tego materiału, następnie konsekwentnie do tego podawać i omawiać grupy i analizować poszczególne składniki tych grup. I wreszcie 3) zawierać wskazówki do dalszej pracy. Czytelnik, posiadający nabyte uprzednio umiejętności, po przeczytaniu pracy i opanowaniu zawartych w niej wiadomości powinien mieć prawo uważać się za przyjętego w poczet grona o wyższym stopniu wtajemniczenia, charakteryzującego się swobodą działania w obrębie właściwych elementów, bez obawy popełnienia błędu merytorycznego w momencie wprowadzania zmian elementów przy poszczególnych układach tanecznych. Musi ponadto uzyskać informację, gdzie powinien szukać potwierdzenia lub zaprzeczenia dla swoich poczynań, w którym kierunku szukać pogłębienia i weryfikacji osiągniętych do tej